

ภูมิวัฒนธรรม: นิยาม แหล่งวิทยาการ กระบวนทัศน์ และกระบวนการศึกษาเพื่อการพัฒนาทางวัฒนธรรม*

Cultural Landscape: Definition, Resources, Paradigm, and Approach for Cultural Development

อับดุลเลาะ เจ๊ะหลง¹

Abdullah Chelong¹

Received: 11 December 2021

Revised: 31 March 2022

Accepted: 17 February 2023

บทคัดย่อ

วัฒนธรรมที่ได้รับการออกแบบและสรรสร้างขึ้นโดยมนุษย์ทั้งตั้งใจหรือไม่ตั้งใจ หรือวัฒนธรรมที่มีวิวัฒนาการมาจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจ การปกครอง หรือศาสนา และมีการพัฒนาสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน จัดเป็นข้อมูลประวัติศาสตร์เชิงสัญลักษณ์ ระบบคุณค่า ทัศนคติ ความสัมพันธ์ ศิลปะ วัฒนธรรม และขนบธรรมเนียมประเพณีร่วมด้วย อันเป็นความรู้ที่เป็นตัวแทนของธรรมชาติและผลงานของมนุษย์ที่มีลักษณะเด่นเฉพาะ ซึ่งมนุษยชาติปัจจุบันควรให้ความสำคัญ อันเนื่องจากสิ่งเหล่านี้คือภูมิวัฒนธรรมที่มีความหมายในการสร้างสรรค์ปริมลของวิถีชีวิตมนุษย์ปัจจุบัน โดยเฉพาะการสร้างสรรควัฒนธรรมภายใต้มายาคติความทันสมัยของการพัฒนา ซึ่งมีใช้วิธีคิดที่เป็นสากลเหมือนกันไปทุกแห่ง ด้วยเหตุนี้มนุษย์จึงจำเป็นต้องจัดวางและพิจารณาความทันสมัยในบริบททางภูมิวัฒนธรรม อันเป็นทรัพย์สินที่รอให้มนุษย์จรโลงรักษาต่อยอด บทความวิชาการนี้ จึงได้นำเสนอนิยาม แหล่งวิทยาการ กระบวนทัศน์ และกระบวนการศึกษาเพื่อการพัฒนาทางวัฒนธรรม เพื่อจักเป็นพื้นฐานสำคัญในการศึกษาเกี่ยวกับคุณค่าและความหมายของวัฒนธรรม รวมถึงมรดกทางวัฒนธรรมที่ปรากฏขึ้นทั้งในพื้นที่ทางกายภาพและพื้นที่ทางสังคม

คำสำคัญ: ภูมิวัฒนธรรม, นิยาม, แหล่งวิทยาการ, กระบวนทัศน์, และการพัฒนาทางวัฒนธรรม

¹ ผู้ช่วยศาสตราจารย์, สาขาวิชาสังคมวัฒนธรรมและการพัฒนามนุษย์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์

¹ Assistant Professor, Department of Society, Culture, and Human Development, Faculty of Liberal Arts, Prince of Songkla University, Email: Abdullah.c@psu.ac.th

* บทความวิชาการฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัยที่ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ สัญญาเลขที่ LIA6502121S

* This academic article is part of a research project funded by Prince of Songkla University, Contract No. LIA6502121S

Abstract

A culture designed and created, either intentionally or unintentionally, or a culture that has evolved from social, economic, governance or religious changes and has continued to develop to the present often contains symbolic history, value systems, attitudes, relationships, arts, culture, and traditions. These are properties representing nature and man's distinctive work which present humanity should pay attention to. This is because these are cultural landscapes that have meaning and present the hope of creating a realm of humanity today, especially the creation of culture under the modernization of development which is not a universal way of thinking. It is for this reason that human beings need to place and consider modernity in a geocultural context, which is a property waiting to be preserved by humans. This academic article therefore presents definitions, sources of science, paradigms, and educational processes for cultural development. To be a key foundation for maintaining the values and meanings of the world's important cultures and heritages.

Keywords: Cultural landscape, definition, resources, paradigm, and approach for cultural development

บทนำ

ประวัติศาสตร์ของผู้คนในสังคมที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ทางวัฒนธรรมเดียวกัน มีการเรียนรู้ แลกเปลี่ยน ต่อยอด และสืบทอดจากรุ่นสู่รุ่น ทำให้วัฒนธรรมที่ถูกส่งผ่านทางกระบวนการทางวัฒนธรรมดังกล่าว ปรากฏขึ้นในประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติในปัจจุบัน แต่ทว่าการพัฒนาทางเศรษฐกิจ สังคม แบบบนลงล่างของผู้กุมอำนาจทางการเมืองในปัจจุบัน กลับสร้างพื้นที่ทางเศรษฐกิจการเมืองแทนพื้นที่วัฒนธรรมของท้องถิ่น ด้วยการกำหนดเป็นเขตขึ้นทะเบียนและเขตตำบล อำเภอ อันเป็นพื้นที่การบริหารขึ้นแทน ซึ่งมีผลกระทบไปถึงความเป็นชุมชนของคนที่อยู่ในพื้นที่วัฒนธรรมแต่เดิม หลายแห่งเกิดการล่มสลายตั้งแต่ระดับครัวเรือนไปถึงชุมชนท้องถิ่น และสิ่งที่คืบคลานเข้ามาแทนที่ในยุคโลกาภิวัตน์ ก็คือบรรดาบ้านจัดสรร ทาวน์เฮาส์ คอนโดมิเนียม สถานบริการการค้าต่างๆ นานาที่ไม่ใช่ชุมชนในท่ามกลางการล่มสลายของครอบครัวและชุมชน

ที่เป็นอัตลักษณ์ของความเป็นมนุษย์นั้น หลายแห่งหลายท้องถิ่นและชุมชนยังหาหมดสิ้นไปไม่ เหลือไหนที่ยังมีคนรุ่นเก่าและรุ่นใหม่ที่ยังรู้จักความเป็นมาของชุมชนตนเองก็มีการเคลื่อนไหวทางปัญญาเกิดขึ้น เพื่อยึดพื้นที่วัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่นคืนมา ซึ่งถึงแม้จะเอาคืนมาไม่ได้เหมือนเดิมก็เอาคืนทางด้านสัญลักษณ์ที่ทำให้ผู้คนในท้องถิ่นได้รู้จักได้สำนึกและมีสติปัญญาที่จะจัดการตนเอง นำความเป็นชุมชนและความเป็นมนุษย์คืนมา อย่างเช่นคนในชุมชนติดกันรวบรวมโบราณวัตถุทางชาติพันธุ์ของท้องถิ่นมาร่วมสร้างพิพิธภัณฑ์เพื่อให้เยาวชนได้เรียนรู้วัฒนธรรมและภูมิปัญญาในอดีต หรืออนุรักษ์พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์อาคารบ้านเรือนเก่าๆ ให้เป็นแหล่งเรียนรู้และสร้างฟื้นฟูประเพณีพิธีกรรมที่ยังมีความหลากหลายทางวัฒนธรรมขึ้นมาใหม่ (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2556; สมชนก ภาสกรจรัส, 2559)

การทำความเข้าใจและเรียนรู้ภูมิวัฒนธรรม จะแสดงให้เห็นถึงแหล่งกำเนิดและ

พัฒนาการของสังคมหนึ่งๆ ผ่านลักษณะทางกายภาพและพื้นที่ทางสังคม อันเป็นผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นจากการผสมผสานกันระหว่างการกระทำทางธรรมชาติและและการกระทำของมนุษย์ โดยแสดงให้เห็นถึงวิวัฒนาการของสังคมมนุษย์และการตั้งถิ่นฐาน ผ่านกาลเวลามาจนกระทั่งปัจจุบันซึ่งทำให้เห็นได้ว่า ภูมิทัศน์วัฒนธรรมเป็นผลของความสัมพันธ์หรือการกระทำต่อกันระหว่างวัฒนธรรมและสภาพแวดล้อมภูมิศาสตร์ โดยสะท้อนถึงพัฒนาการของสังคมหรือชุมชนนั้นจากอดีตจนถึงปัจจุบัน ผ่านทางลักษณะกายภาพของพื้นที่ในสังคมหรือชุมชนนั้น (ประมาณ เทพสงเคราะห์, 2549)

บทความวิชาการนี้จึงมุ่งสร้างความเข้าใจเรื่องนิยาม ความหมาย กระบวนทัศน์ และกระบวนการศึกษาทางภูมิวัฒนธรรมเพื่อการพัฒนาทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนภายใต้กระแสการเปลี่ยนแปลงและการพัฒนา เพื่อสามารถให้ผู้ศึกษา หรือผู้คนในท้องถิ่นได้รู้จัก ได้สำนึก และมีสติปัญญาที่จะจัดการตนเอง โดยนำเอาความเป็นชุมชนและความเป็นมนุษย์เป็นรากฐานแห่งการพัฒนาทั้งปวง โดยเฉพาะเป้าหมายแห่งการพัฒนาที่ยั่งยืนอันเป็นเป้าหมายการพัฒนาแห่งสหัสวรรษ ที่มุ่งเน้นให้มนุษย์มุ่งมั่นที่จะอนุรักษ์และฟื้นฟูประโยชน์จากระบบนิเวศรอบตัว เพื่อที่จะลดการสูญเสียถิ่นที่อยู่อาศัยตามธรรมชาติและ ความหลากหลายทางชีวภาพที่ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของมรดกทางวัฒนธรรมร่วมกัน

นิยามของภูมิวัฒนธรรม และการเป็นส่วนหนึ่งของแหล่งวิทยาการทางวัฒนธรรม

กรรมการมรดกโลกหรือ UNESCO ได้ให้การนิยามคำว่า ภูมิวัฒนธรรม (cultural landscape) ว่าเป็นพื้นที่เด่นทางภูมิศาสตร์ หรือ

ทรัพย์สินที่เป็นตัวแทนของธรรมชาติและผลงานของมนุษย์ที่มีลักษณะเด่นเฉพาะ (UNESCO, 2005) แนวคิดนี้เกิดจากการพิจารณาปรับปรุงและพัฒนาขึ้นในแวดวงของแหล่งมรดกโลกนานาชาติ เป็นส่วนหนึ่งของความพยายามระหว่างประเทศที่จะใกล้เคียงรับรองคตินิยมแห่งธรรมชาติและวัฒนธรรมในโลกตะวันตก (Pannell, 2006) และคำว่าภูมิวัฒนธรรม (cultural landscape) มีรากศัพท์มาจากกลุ่มประเทศทางยุโรปตอนเหนือ ซึ่งเกิดจากความนิยมชมชอบในประเด็นภูมิทัศน์ทางชนบท โดยการเขียนภาพวาดทิวทัศน์ชนบทและธรรมชาติ (James & Martin, 1981) ในขณะที่ อมร กฤษณพันธ์ (2555) ได้นำเสนอว่าภูมิวัฒนธรรมเกิดจากการผสมผสานกันระหว่างองค์ประกอบภูมิทัศน์ทั้งทางวัฒนธรรม และธรรมชาติของท้องถิ่น ส่งผลให้เกิดเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัวของพื้นที่แห่งนั้น ซึ่งสามารถรับรู้ความเป็นท้องถิ่นหรือความเป็นถิ่นที่นั้นๆ ได้อย่างชัดเจนเมื่อองค์ประกอบของภูมิทัศน์ในพื้นที่แห่งนั้นมีความชัดเจนและเป็นเอกภาพ โดยที่กรรมการมรดกโลก หรือ UNESCO (2005) ได้แบ่งและรับรองประเภทของภูมิทัศน์วัฒนธรรมไว้ 3 ประเภท ได้แก่ 1) ภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่เกิดจากการตั้งใจของมนุษย์ 2) ภูมิทัศน์วัฒนธรรมทั้งหมดที่เกิดจากการกระทำของมนุษย์ ทั้งด้วยความตั้งใจและไม่ตั้งใจ และ 3) ภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่มีร่องรอยการปรุงแต่งโดยมนุษย์น้อยแต่มีคุณค่าสูง ซึ่งภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่คัดจากแนวทางปฏิบัติของกรรมการมรดกโลก มีรายละเอียด ดังนี้

(1) ภูมิทัศน์ที่ได้รับการออกแบบและสรรค์สร้างอย่างจงใจโดยมนุษย์ ซึ่งรวมทั้งการสร้างสวน สาธารณะที่สร้างขึ้นเพื่อเหตุผลทางสุนทรีย์ของมนุษย์ ซึ่งส่วนมากแต่อาจไม่ได้เป็นเช่นนี้เสมอไปและมักจะเกี่ยวเนื่องกับศาสนา ความเชื่อ หรืออนุสรณ์สถาน

(2) ภูมิทัศน์ที่มีวิวัฒนาการมาในเชิงอินทรีย์ (ซึ่งอาจเป็นภูมิทัศน์แผ่นดินร้าง (หรือซากดึกดำบรรพ์) หรือภูมิทัศน์ต่อเนื่อง (continuing landscape) อันเป็นภูมิทัศน์ที่วิวัฒนาการมาจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจ การปกครอง และหรือศาสนาและมีการพัฒนาที่สืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน ผ่านความเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติในพื้นที่นั้นๆ เช่น ภูมิทัศน์ที่แสดงให้เห็นถึงพัฒนาของรูปทรง และองค์ประกอบที่รวมกันขึ้นเป็นภูมิทัศน์วัฒนธรรม ได้แก่ 1) ภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่หยุดนิ่ง (relict cultural landscape) หรือซากภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่ถูกทิ้งร้างไปตามวัฏจักรของการเสื่อมลงของพื้นที่ หรืออาจถูกทิ้งร้างไปโดยฉับพลัน และ 2) ภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่ยังเคลื่อนไหว กล่าวคือเป็นภูมิทัศน์ที่สะท้อนให้เห็นถึงการดำเนินชีวิตของผู้คนในท้องถิ่นนั้นๆ ในปัจจุบันที่แสดงถึงพัฒนาการที่สืบเนื่องมาจากอดีตกระทั่งปัจจุบัน

(3) ภูมิทัศน์วัฒนธรรมเชิงเชื่อมโยงกับวัฒนธรรมเชิงพื้นที่ (associative cultural landscape) ที่อาจมีคุณค่าทางศาสนา ศิลปะ หรือที่เชื่อมโยงทางวัฒนธรรมกับองค์ประกอบทางธรรมชาติ เช่น ความศักดิ์สิทธิ์อันมีพื้นฐานจากความเชื่อทางศาสนาและอำนาจที่มีความสัมพันธ์อย่างแนบแน่นใกล้ชิด สามารถเห็นได้จากเหตุการณ์ตั้งแต่อดีตจนถึงสังคมอุตสาหกรรมสมัยใหม่ ดังที่ประธานาธิบดีสหรัฐอเมริกาต้องสาบานตนต่อคัมภีร์ไบเบิลอันศักดิ์สิทธิ์ก่อนเข้ารับตำแหน่งผู้นำประเทศ เพื่อให้คำมั่นสัญญาขอรับการอำนวยการและการช่วยเหลือจากพระเจ้า ซึ่งความเชื่อและพื้นฐานความศักดิ์สิทธิ์นี้จึงเป็นการเชื่อมโยงไม่เคยหายไปจากปัจจุบัน (ยศ สันตสมบัติ, 2559)

หน่วยงานบริการอุทยานแห่งชาติ (National Parks Service) สหรัฐอเมริกา ซึ่งเป็น

หน่วยงานที่ทำหน้าที่ดูแลรดกทางธรรมชาติ ได้แบ่งประเภทของภูมิทัศน์วัฒนธรรมออกเป็น 4 ประเภท ดังต่อไปนี้ (เกรียงไกร เกิดศิริ, 2551; แวรวี ลากเกิน และรุ่งทิพย์ พุ่มดนตรี, 2562)

1. ภูมิทัศน์วัฒนธรรมของพื้นที่ทางประวัติศาสตร์ที่ได้รับการออกแบบ (historic designed landscape) เป็นภูมิทัศน์ที่ผ่านการออกแบบและการสร้างสรรค์อย่างพิถีพิถันโดยคำนึงถึงเรื่องสุนทรีย์เป็นสำคัญ การออกแบบภูมิทัศน์แบบนี้ ดังกล่าวอาจครอบคลุมไปถึงความสัมพันธ์กับบุคคลสำคัญหรือเป็นตัวแทนของการออกแบบภูมิทัศน์แห่งยุคสมัย หรือเป็นสัญลักษณ์ที่สำคัญในทางประวัติศาสตร์ ตัวอย่างการออกแบบภูมิทัศน์ที่ผ่านมาในอดีต

2. ภูมิทัศน์วัฒนธรรมของพื้นที่ทางประวัติศาสตร์แบบพื้นถิ่น (historic vernacular landscape) แสดงให้เห็นถึงคุณค่า และทัศนคติของผู้คนในท้องถิ่นที่มีต่อพื้นที่ อีกทั้งยังสะท้อนให้เห็นถึงรูปแบบการตั้งถิ่นฐานของคน การใช้สอยพื้นที่ และพัฒนาการของพื้นที่ที่มีในประวัติศาสตร์สำหรับภูมิทัศน์วัฒนธรรมแบบพื้นถิ่น สามารถพบได้ทั้งในพื้นที่ชนบท พื้นที่ชานเมือง และแม้แต่ในเมืองบางส่วน รวมไปถึงพื้นที่เกษตรกรรม หมู่บ้านชาวประมง พื้นที่ท่าเหมืองแร่ ที่พักชั่วคราว เป็นต้น

3. ภูมิทัศน์วัฒนธรรมของพื้นที่ประวัติศาสตร์ (historic sites cultural landscape) ภูมิทัศน์วัฒนธรรมของพื้นที่ เช่นนี้มีความสำคัญในแง่ของความสัมพันธ์กับเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์รวมถึงกิจกรรมและผู้คน ตัวอย่างพื้นที่ในกลุ่มนี้ได้แก่สนามรบ บ้านพักบุคคลสำคัญ เป็นต้น ในพื้นที่ดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงองค์ประกอบ และเงื่อนไข ที่แปลความหมายได้ถึงเหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาหนึ่งในอดีตที่ผ่านมา

4. ภูมิทัศน์วัฒนธรรมของกลุ่มชน (ethnographic landscape) เป็นภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่แสดงความสัมพันธ์กับกลุ่มคนที่ใช้พื้นที่นั้นๆ ในแง่ของประเพณีรวมไปถึงมีความหมายและคุณค่าในแง่ของพื้นที่ทางจิตวิญญาณ

อนุวัณห์ การถัก และ ทรงยศ วีระทวีมาศ (2558) ได้สรุปแนวคิดภูมิทัศน์วัฒนธรรมในบริบทสากล ว่าเป็นการศึกษาในรูปแบบภูมิทัศน์ที่เกิดขึ้นและอธิบายด้วยมิติทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม ซึ่งมีผลลัพธ์ที่แสดงออกมาในรูปของภูมิทัศน์ที่มองเห็น โดยมีวัฒนธรรมเป็นผู้กระทำ ธรรมชาติเป็นสื่อกลาง และภูมิทัศน์วัฒนธรรมก็คือผลการกระทำดังกล่าว โดยกระบวนการศึกษาเพื่อมุ่งเน้นไปที่การแปลความหมายและการให้คุณค่าของภูมิทัศน์วัฒนธรรมเป็นหลัก ในขณะที่การศึกษาทางภูมิทัศน์วัฒนธรรมในประเทศไทย เริ่มเกิดขึ้นอย่างเป็นทางการจากการเข้าร่วมเป็นสมาชิกอนุสัญญามรดกโลกของประเทศไทย ซึ่งคณะกรรมการมรดกโลกได้บรรจุเรื่องภูมิทัศน์วัฒนธรรม เป็นหนึ่งในประเภทที่สามารถประกาศขึ้นทะเบียนเป็นมรดกโลกได้ส่งผลให้หน่วยงานด้านวัฒนธรรมในประเทศไทยได้เริ่มศึกษาความหมายและองค์ความรู้เกี่ยวกับภูมิทัศน์วัฒนธรรมมากขึ้น (เทียมสุรีย์ สิริศรีศักดิ์, 2553) อันเป็นวิทยาการทางวัฒนธรรมที่ปรากฏขึ้นอย่างเป็นทางการ ในขณะที่สุมาลี สังข์ศรี (2557) มองว่าการศึกษาทางภูมิวัฒนธรรมในประเทศไทยยังหลอมรวมถึงแหล่งวิทยาการหรือแหล่งการเรียนรู้ในชุมชน โดยสามารถจัดแบ่งได้หลายมิติเช่นการแบ่งประเภทตามลักษณะเพื่อการเรียนรู้ แบ่งออกได้เป็น 7 ประเภท ได้แก่

1) แหล่งวิทยาการชุมชนที่เป็นทรัพยากรธรรมชาติ อันได้แก่ ภูเขา ป่าไม้ ห้วยหนอง คลอง บึงและแม่น้ำ

2) แหล่งวิทยาการชุมชนประเภทโบราณสถานและโบราณวัตถุ ได้แก่ วัด มัสยิด โบสถ์ เจดีย์พระราชวังเก่า พระพุทธรูปเก่า ถ้วยชามสังคโลก วัตถุต่างๆ ในสมัยโบราณ

3) แหล่งวิทยาการชุมชนประเภทศิลปวัฒนธรรมประเพณี พิธีกรรม ได้แก่ ศาสนสถาน ประเพณีทางศาสนา วัฒนธรรมการประกอบพิธีกรรมต่างๆ โบราณสถาน โบราณวัตถุ เป็นต้น

4) แหล่งวิทยาการชุมชนประเภทภูมิปัญญาท้องถิ่น เช่น ด้านการเกษตร ด้านช่างฝีมือ ดนตรีไทย ด้านอาหาร ขนม ด้านแพทย์แผนโบราณ ด้านสมุนไพร ด้านศิลปิน เป็นต้น

5) แหล่งวิทยาการชุมชนประเภทหน่วยงานหรือองค์กรของรัฐและเอกชน ได้แก่ เกษตรตำบล พัฒนาชุมชน ปศุสัตว์ เป็นต้น

6) แหล่งวิทยาการชุมชนประเภทสื่อต่างๆ เช่น หนังสือ วิทยุโทรทัศน์ วิดิทัศน์ สื่อพื้นบ้าน เป็นต้น

7) แหล่งวิทยาการชุมชนที่รัฐและชุมชนสร้างขึ้น ได้แก่ ห้องสมุด ที่อ่านหนังสือประจำหมู่บ้าน ศูนย์การเรียนรู้ชุมชน ศูนย์กีฬาและนันทนาการ พิพิธภัณฑ์ ศูนย์ หรือกลุ่มฝึกอาชีพ

ส่วนการแบ่งประเภทตามสภาพทางกายภาพสามารถแบ่งออกได้เป็นแหล่งการเรียนรู้ที่เป็นรูปธรรมและแหล่งการเรียนรู้ที่เป็นนามธรรม เช่น เรื่องของชุมชน ประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์ สังคม วัฒนธรรม การแพทย์พื้นบ้าน และศาสนา หรืออาจกล่าวได้ว่า ทุกสิ่งทุกอย่างทั้งทางรูปธรรมและนามธรรมอันเป็นสิ่งที่ผู้คนในกลุ่มถือร่วมกัน (ค่านิยม) และได้กระทำต่อสภาพแวดล้อมภูมิประเทศ เพื่อสร้างความเจริญงอกงามและพัฒนาสังคมของมนุษย์นั้น อันหมายถึงภูมิวัฒนธรรมนั่นเอง

ส่วนการแบ่งประเภทตามที่มาหรือแหล่งกำเนิด สามารถแบ่งได้ 2 แหล่ง อันได้แก่ 1) แหล่งการเรียนรู้ธรรมชาติ ได้แก่ แหล่งการเรียนรู้ที่มีอยู่แล้วตามธรรมชาติ เช่น ดิน หิน น้ำ พืชสัตว์ อากาศ หรือสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติทุกอย่างที่มีอยู่ในท้องถิ่น เช่น พื้นที่ป่าไม้ในชุมชน ถ้ำ ภูเขา น้ำตก หาดทราย แหล่งน้ำทะเล ต้นไม้ หิน ดินจากพื้นที่ต่างๆ นก สัตว์ป่า แสง แดด ลม ฝน แมลงต่างสภาพภูมิศาสตร์ท้องถิ่น แหล่งเกลือ และแหล่งสินแร่ ซึ่งสิ่งต่างๆ เหล่านี้เกิดเป็นและมีขึ้นตามธรรมชาติ และ 2) เป็นแหล่งเรียนรู้ที่สร้างขึ้น ได้แก่ แหล่งการเรียนรู้ที่องค์กรภาครัฐและเอกชนสร้างขึ้นในท้องถิ่น เช่น ห้องสมุดของท้องถิ่น และห้องสมุดเอกชน ทั้งที่อยู่ในและนอกสถานศึกษาขององค์กรเอกชนหรือของบุคคล สถาบันการเรียนรู้ที่สร้างขึ้นในท้องถิ่น และประวัติศาสตร์ และโบราณคดีสถานที่ราชการ สถานประกอบการเอกชน สถานที่สาธารณะ สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ เช่น ศาลหลักเมือง ศาลเจ้า วัด ภูมิปัญญาท้องถิ่น กิจกรรมในวิถีชีวิต และตามประเพณีของท้องถิ่น วัตถุเครื่องมือและเครื่องใช้ในท้องถิ่น แหล่งท่องเที่ยวและแหล่งการเรียนรู้จากสื่อมวลชนและสื่ออิเล็กทรอนิกส์

โดยสรุปแล้ว การทำความเข้าใจเรื่องนิยาม ความหมาย และการเป็นส่วนหนึ่งของวิทยาการทางวัฒนธรรม ทำให้สามารถเข้าใจความหมายและบทบาทของภูมิวัฒนธรรม ในฐานะเครื่องมือของขบวนการศิลปวิทยาการที่หันไปรื้อฟื้นศิลปวิทยาการสมัยใหม่ เพื่อก่อให้เกิดบรรยากาศใหม่ที่ต้องการปฏิวัติระบบสังคมในกระแสแนวคิดความก้าวหน้าที่มีองศาศัยการใช้เหตุผลของมนุษย์และผลักตันโดยไม่หยุดยั้งให้สร้างอนาคตในฐานะผู้มีเหตุผล โดยมองข้ามความคิดเชิงศีลธรรม ศาสนา วัฒนธรรม และขนบธรรมเนียมประเพณีอันเป็นคุณค่าและ

รากเหง้าของมนุษย์ตั้งแต่อดีต หากนำไปศึกษาอย่างดีจะพบว่า ความคิดเชิงศีลธรรม ศาสนา วัฒนธรรม และขนบธรรมเนียมประเพณี คือ วิทยาการที่มีความหลากหลายมีคุณค่าทางสุนทรีย์ทางประโยชน์ใช้สอย และทางการให้ความหมายที่เกี่ยวเนื่องกับทุนทางสังคมที่ก่อให้เกิดมูลค่า ดังที่ปรากฏและเป็นนโยบายระดับชาติบางประเทศ เช่น การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ หนึ่งความคิดเชิงศีลธรรม ศาสนา วัฒนธรรม และขนบธรรมเนียมประเพณีเริ่มค่อยๆ ถูกกัดกร่อนอันเป็นผลมาจากแนวความคิดเชิงก้าวหน้าที่อาศัยเหตุผลของมนุษย์ ในขณะที่เหตุผลของมนุษย์นั้นไม่เหมือนกันและมนุษย์มักจะคิดว่าเหตุผลของตนถูกที่สุดและมนุษย์ฉลาดมากกว่ายอมหาเหตุผลมาสนับสนุนความต้องการของตนเองได้ดีกว่าผู้ฉลาดน้อยกว่า มีผลต่อปรากฏการณ์ที่ก่อให้เกิดความขัดแย้งทางสังคม มีผลต่อการพัฒนามนุษย์และสังคมโดยรวม อันหมายความว่า การพัฒนาดังกล่าว ไม่เกิดความยั่งยืน ดังเห็นได้จากเหตุการณ์และสภาวะการณ์ที่เกิดขึ้นอย่างรุนแรงในปัจจุบัน ผ่านการทำสงคราม ปัญหาความเหลื่อมล้ำ ปัญหาทางสิ่งแวดล้อม และสาธารณสุข เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม ภูมิวัฒนธรรม จึงกลายเป็นเครื่องมือสำคัญ ในการยกระดับเพื่อแก้ไขปัญหาสังคมในปัจจุบันได้เป็นอย่างดี หากเข้าใจ นิยาม ความหมายและการเป็นส่วนหนึ่งของวิทยาการ วัฒนธรรมอย่างถูกต้อง ซึ่งผู้เขียนจะได้นำเสนอกระบวนการศึกษาภูมิวัฒนธรรมเพื่อการพัฒนาทางวัฒนธรรมในหัวข้อถัดไป

ปรัชญาสังคมศาสตร์ว่าด้วยกระบวนการทัศนศึกษาภูมิวัฒนธรรม

ปรัชญาทางสังคมศาสตร์ถือว่าเป็นพื้นฐานที่สำคัญในการศึกษาและเป็นวิธีการในการแสวงหาความรู้ทางสังคมศาสตร์ ผู้ศึกษาจะเลือก

ใช้วิธีการในการศึกษาปรากฏการณ์ทางสังคมตาม
ฐานความเชื่อเกี่ยวกับความจริง ดังนั้นเพื่อให้
เกิดความเข้าใจ ผู้ศึกษาจำเป็นต้องทำความเข้าใจ
พื้นฐานปรัชญาทางสังคมศาสตร์ 3 เรื่อง ได้แก่

1. ภาววิทยา (ontology) เป็นการศึกษา
เกี่ยวกับความจริง หรือสภาวะการดำรงอยู่
ของความจริง คำถามทางภาววิทยาที่สำคัญคือ
ธรรมชาติของความจริงหรือสิ่งที่มีอยู่คืออะไร และ
ความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบของสิ่งนั้นเป็น
อย่างไร ซึ่งความจริงมีหลายประเภท เช่น ความ
จริงแท้หนึ่งเดียว (สัจนิยม) ความจริงที่มีหลากหลาย
ต้องใช้การตีความจากมนุษย์ (สัมพัทธนิยม)
ความจริง ณ ช่วงเวลาใดเวลาหนึ่ง (สัจนิยม
เชิงประวัติศาสตร์) หรืออีกนัยหนึ่งยังกล่าวอีก
ได้ว่า เป็นปรัชญาสาขาหนึ่งที่ศึกษาเรื่องสภาวะ
แห่งความเป็นอยู่ หรือสัจ (being) การกลายเป็น
(becoming) การเป็นหรือการดำรงอยู่ (existence)
และยังถูกอธิบายว่าเป็นวิธีการรู้จักโลก (ways of
knowing the world) และการรับรู้ของการมีอยู่ของ
สิ่งต่าง ๆ ซึ่งไม่สามารถลดทอนให้เป็นเพียงวัตถุที่
มนุษย์ยึดครองและนำมาใช้ประโยชน์ (Fernando,
2011; Ingold, 2016)

2. ญาณวิทยา (epistemology) เป็น
ความสัมพันธ์ระหว่างปรากฏการณ์ที่ศึกษากับ
ตัวผู้ศึกษามี คำถามทางญาณวิทยาที่สำคัญได้แก่
อะไรคือเงื่อนไขที่จำเป็นและเพียงพอของความรู้
อะไรคือแหล่งของความรู้ อะไรคือโครงสร้างและ
ข้อจำกัดของความรู้ในการศึกษา ดังนั้นการที่
เข้าใจว่าความจริงมีหนึ่งเดียว ผู้ศึกษาจะต้องไม่
สัมพันธ์กับสิ่งที่ศึกษา แต่ถ้าเชื่อว่าความจริงนั้น
มีหลากหลายต้องใช้การตีความจากมนุษย์ผู้ศึกษา
ก็จะต้องผสมผสานตัวเองกับสิ่งที่ศึกษาเพื่อให้เข้าใจ
ความจริงนั่นเอง

3. วิธีวิทยา (methodology) เป็นสิ่งที่
เกี่ยวข้องกับตรรกะของการแสวงหาความรู้ โดย

เฉพาะการตรวจสอบศักยภาพและข้อจำกัดของ
เทคนิคหรือกระบวนการศึกษา หรือระเบียบวิธีที่
นักวิชาการในแต่ละสาขาใช้แสวงหาความรู้ เช่น
วิธีการตั้งคำถามวิจัย วิธีการหาหลักฐานข้อมูล
และวิธีวิเคราะห์ข้อมูล

การแสวงหาความรู้ทางสังคมศาสตร์
ของมนุษย์สามารถแบ่งออกเป็น 3 กระบวนทัศน์
(สุทธิดา แจ่มประจักษ์, 2563) ได้แก่

1. กระบวนทัศน์ธรรมชาตินิยม
(naturalism paradigm) คือ การแสวงหาความรู้
โดยมีจุดยืน ทางภาววิทยาแบบสัจนิยมบริสุทฺธิ
คือเชื่อว่าความจริงแท้มีอยู่ความจริงเดียว ไม่
จำกัดสถานที่ และเวลาจึงมีความเป็นสามัญการ
และสามารถเข้าถึงได้ด้วยประสาทสัมผัสทั้ง
5 กระบวนทัศน์นี้มีจุดยืนทางญาณวิทยาแบบ
ปฏิฐานนิยม (positivism) คือการอธิบายสภาพ
ของสิ่งที่ศึกษาเฉพาะความเชื่อมโยงอย่าง
สม่าเสมอระหว่างตัวแปรที่เกี่ยวข้อง แต่เน้นการ
ทำนายปรากฏการณ์อย่างมากและถือว่าการ
อธิบายไม่แยกออกจากการทำนาย (Limmanee,
1999; สุทธิดา แจ่มประจักษ์, 2563) ผู้ศึกษาจะเป็น
อิสระสิ่งที่ศึกษาและปราศจากอคติ เป้าหมาย
ในการแสวงหาวิธีคือ อธิบาย (explanation) และ
ทำนาย (predict) ปรากฏการณ์ทาง สังคม โดย
มุ่งใช้ความรู้เพื่อควบคุมปรากฏการณ์สังคมและ
ธรรมชาติโดยมีแนวทางในการอธิบายสังคม 3 ทาง
ได้แก่ การอธิบายเชิงสาเหตุ (causal explanation)
เป็นการแยกที่เป็นปัจจัยเหตุกับปัจจัยผลออกจาก
กัน เหตุจะต้องเกิดก่อนผล การอธิบายเชิงเหตุผล
(reason explanation) เป็นการอธิบายว่าการ
กระทำของมนุษย์ เกิดจากการตัดสินใจที่มีเหตุผล
และการอธิบายเชิงหน้าที่และโครงสร้างนิยมเชิง
สาเหตุ (functional and structural explanation
as causal explanation) คือ การอธิบายเชิงหน้าที่
ซึ่งว่าสิ่งใดก็ตามที่ดำรงอยู่ก็ เพราะมีหน้าที่ทำให้

เกิดผลบางประการ ระเบียบวิธีวิจัยจึงต้องมีระเบียบแบบแผนชัดเจน มีความเที่ยงตรงสามารถตรวจสอบได้ ได้แก่ การวิจัยเชิงปริมาณ การวิจัยเชิงทดลอง การวิจัยกึ่งทดลอง และการวิจัยเชิงคุณภาพแนวทฤษฎีรากฐานบางสำนัก

2. กระบวนทัศน์การตีความ (interpretivism paradigm) มีจุดยืนทางภววิทยาแบบสัมพัทธนิยม (relative realism) ที่เชื่อว่าความจริงมีอยู่อย่างหลากหลาย ต้องใช้ความคิดและสติปัญญาของมนุษย์ในการเข้าใจความจริงในรูปแบบที่หลากหลาย ความจริงจึงไม่มีลักษณะเป็นสามัญการ อาจเปลี่ยนแปลงได้ตาม บริบทและความคิดที่ซับซ้อนของมนุษย์ ส่วนญาณวิทยาเป็นแบบทัศนพิสัยนิยม (Perspectivism) ที่เชื่อว่า ความรู้และการประเมินความรู้เกิดภายใต้กรอบคิดที่กำหนด ข้อเท็จจริงจึงอยู่ในแบบแผนมโนทัศน์ของผู้ศึกษา และแบบสัมพัทธนิยมที่มีฐานคิดว่าทั้งประสบการณ์และความจริงเป็นการปฏิบัติเชิงหน้าที่ของแบบแผนทางความคิด แต่ไม่มีแบบแผนความคิดใดสามารถอ้างเป็นแบบแผนความคิดสากลหรือมีความเป็นสามัญการ ผู้ศึกษาจึงต้องนำตัวเองเข้าไปสู่สิ่งที่ศึกษาอย่างใกล้ชิดเพื่อทำให้เกิดความเข้าใจอย่างลึกซึ้ง ดังนั้นจึงต้องใช้วิธีวิทยาของกระบวนทัศน์แบบตีความ คือ อรรถปริวรรต (hermeneutics) และวิชาวิธี (dialectic) ที่เป็นการสร้างความจริงที่ถอดออกมาโดยการปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้ศึกษาและผู้ที่ถูกศึกษา มีการตีความและเปรียบเทียบความเหมือนต่าง ความเปลี่ยนแปลงแบบวิชาวิธีเพื่อทำความเข้าใจปรากฏการณ์ทางสังคม เพราะมนุษย์สามารถเข้าใจซึ่งและกันได้ และอยู่ร่วมกันได้ การตีความนี้จะทำความเข้าใจองค์ประกอบย่อยของสิ่งที่ศึกษา ในแง่องค์รวมและการทำความเข้าใจองค์รวมในแง่องค์ประกอบย่อย โดยมีการเชื่อมโยงองค์ประกอบต่างๆ อย่างเป็นพลวัต

ดังนั้น รูปแบบการวิจัยที่ใช้ในกระบวนทัศน์การตีความ คือ การวิจัยเชิงคุณภาพในแนวชีวิตประวัติ แนวปรากฏการณ์วิทยา แนวทฤษฎีจากฐานราก แนวชาติพันธุ์วรรณา และแนวกรณีศึกษา

3. กระบวนทัศน์วิพากษ์ (critical paradigm) มีความหลากหลายในภววิทยา ทั้ง สัจนิยมเชิงวิพากษ์ (critical realism) สัจนิยมเชิงประวัติศาสตร์ (historical realism) และสัมพัทธนิยม (relative realism) ส่วนญาณวิทยาแบบทัศนพิสัยนิยมผสมกับสัมพัทธนิยม (perspectivism and relativism) มีวิธีวิทยาที่เน้นวิภาษวิธีและการสนทนา โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อการเปลี่ยนแปลงในรูปแบบรูปแบบหนึ่ง มีเป้าหมาย ในการแสวงหาความรู้เพื่อการปลดปล่อย (emancipation) มนุษย์เป็นอิสระจากการครอบงำและมุ่งขยายพื้นที่ แห่งการยอมรับทางสังคมของผู้เสียเปรียบและมุ่งการถอดรื้อ (deconstruction) และการสร้างใหม่เพื่อให้ สังคมเกิดการเปลี่ยนแปลง ในกระบวนทัศน์วิพากษ์เลือกใช้ รูปแบบวิจัยในรูปแบบ การวิจัยแบบมีส่วนร่วม การวิจัยเชิงปฏิบัติการ การวิจัยเอกสาร การวิจัยแบบวงศาวทยา การวิจัยเชิงเอกสาร เป็นต้น จากข้างต้นเห็นได้ว่าการกำหนดแนวทางในการวิจัยเพื่อแสวงหาความรู้ต่างๆ ของมนุษย์นั้นจะเป็นไป ตามฐานความเชื่อที่มีต่อความจริง

อนึ่ง หลังจากแนวคิดเรื่องภูมิทัศน์วัฒนธรรมได้ถูกบรรจุเข้าสู่อนุสัญญามรดกโลก ในปี พ.ศ. 2535 ได้ส่งผลต่อการตื่นตัวทางวิชาการในประเทศไทยและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ได้เกิดการวิจัยและศึกษาเป็นระบบมากขึ้น โดยเฉพาะศาสตร์ทางด้านการอนุรักษ์ การผังเมือง การออกแบบชุมชนเมือง สถาปัตยกรรมพื้นถิ่น และภูมิสถาปัตยกรรม แต่ถึงกระนั้นการให้คำจำกัดความเกี่ยวกับความหมายของ Cultural Landscape ในประเทศไทยก็มีความหลากหลายทั้งคำและ

ความหมาย ดังที่อนุวัฒน์ การถัก และ ทรงยศ วีระทวีมาศ (2558) ได้มีการศึกษารวบรวม พอสังเขปได้ ดังนี้

1) สภาพแวดล้อมสรรค์สร้างที่เกิดขึ้นจากการจัดการของมนุษย์ เพื่อให้มนุษย์ดำรงชีวิตได้อย่างปกติสุขในสภาพแวดล้อมธรรมชาติ นั้นๆ แต่ทว่ามนุษย์มีข้อจำกัดในด้านต่างๆ ทั้งในแง่เทคโนโลยีที่เกี่ยวข้องเนื่องกับการดำรงชีวิต ความเชื่อทางศาสนา ฯลฯ ทำให้มนุษย์สร้างความเปลี่ยนแปลงต่อสภาพแวดล้อมได้เพียงระดับหนึ่งเท่านั้น และรวมไปถึงขีดจำกัดของธรรมชาติที่จะรองรับการเปลี่ยนแปลงได้ ก็มีอย่างจำกัดเช่นกัน ผลลัพธ์ของการดำเนินไปของวัฒนธรรมมนุษย์ บนธรรมชาติที่อยู่แวดล้อมนี้เอง ที่มีความหมายของคำว่า “ภูมิทัศน์วัฒนธรรม” (เกรียงไกร เกิดศิริ, 2551; อนุวัฒน์ การถัก และ ทรงยศ วีระทวีมาศ, 2558)

2) นิเวศวิทยาวัฒนธรรม เป็นการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งมีชีวิต ผ่านพฤติกรรมทางวัฒนธรรม และสิ่งไม่มีชีวิต ผ่านปรากฏการณ์ทางสภาพแวดล้อม มนุษย์อยู่รอดในสภาพแวดล้อมต่างๆ ได้เพราะอาศัยวัฒนธรรมเป็นเครื่องมือในการปรับตัว (ชนัญ วงษ์วิภาค, 2532; อนุวัฒน์ การถัก และ ทรงยศ วีระทวีมาศ, 2558)

3) สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติได้ให้คำจำกัดความว่า ภูมิทัศน์วัฒนธรรม เป็นผลของการกระทำหรือความสัมพันธ์ต่อกันอย่างสมดุลที่เกิดขึ้นระหว่างมนุษย์ วัฒนธรรม หรือองค์ประกอบทางสังคมต่างๆ และสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ โดยสะท้อนถึงการพัฒนาของสังคมหรือชุมชนจากอดีตถึงปัจจุบัน ผ่านลักษณะทางกายภาพของพื้นที่ในสังคมหรือชุมชน (ศรุติ โพธิ์ไทร และชาวพร ศักดิ์ศรี, 2555)

4) ภูมิวัฒนธรรม (cultural landscape) คือความสัมพันธ์ระหว่างสภาพแวดล้อมและ

วัฒนธรรม ซึ่งในบริบทสังคมวัฒนธรรม หมายถึง ลักษณะภูมิประเทศทางภูมิศาสตร์ในอาณาบริเวณใดบริเวณหนึ่งเช่น บริเวณป่า ท้องทุ่ง หนองบึง แม่น้ำหรือปากอ่าวทะเล อันสัมพันธ์กับการตั้งถิ่นฐานบ้านเมืองของผู้คนในท้องถิ่น จนเป็นที่รู้จักร่วมกันและมีการกำหนดนามชื่อเป็นสถานที่ต่างๆ ให้เป็นที่รู้จักร่วมกัน ในลักษณะที่เป็นแผนภูมิหรือแผนที่เพื่อสื่อสารถึงกัน และอาจสร้างเป็นตำนานขึ้นมาอธิบายถึงความเป็นมาและความหมายความสำคัญทางประวัติศาสตร์ สังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมของสถานที่และท้องถิ่นนั้นๆ ดังนั้นในภูมิวัฒนธรรมจึงประกอบด้วยองค์ประกอบการศึกษาที่สำคัญ สามประการ กล่าวคือ **ประการแรก** คือ ภูมิศาสตร์ที่สัมพันธ์กับการตั้งถิ่นฐาน หมายถึงลักษณะภูมิประเทศที่สำคัญในการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ ซึ่งจะปรากฏเป็นสถานที่หรือชื่อบ้านนามเมือง เป็นจุดเด่นที่สำคัญของชาวบ้านในท้องถิ่นหรือนักเดินทางที่เข้ามาในพื้นที่ **ประการที่สอง** นิเวศวัฒนธรรม (cultural ecology) หมายถึงพื้นที่เฉพาะที่มนุษย์สร้างบ้านเมืองขึ้นมาเป็นท้องถิ่นต่างๆ ย่อมไม่เหมือนกัน นิเวศวัฒนธรรมของแต่ละแห่งนั้น มักเป็นการมองจากคนภายใน ที่มีต่อสภาพแวดล้อมอย่างละเอียด เห็นความหลากหลายทางชีวภาพ ชาติพันธุ์ หลายชุมชนในพื้นที่เดียวกัน จากนั้นมีการกำหนดหรือสร้างองค์ความรู้ในการดำเนินชีวิต สร้างกติกาการอยู่ร่วมกัน สร้างประเพณีและความเชื่อในพื้นที่เดียวกัน **ประการที่สาม** ชีวิตวัฒนธรรม (way of life) หรือโครงสร้างที่อยู่ในชีวิตประจำวัน อันเป็นวิถีชีวิตของผู้คนในชุมชนเดียวกัน ซึ่งประกอบด้วยโครงสร้างทางสังคม เช่น เครือญาติและกลุ่มทางสังคมต่างๆ ดังนั้น การทำความเข้าใจการเปลี่ยนแปลงทางภูมิวัฒนธรรม จึงต้องศึกษาสภาพแวดล้อมในอดีต และสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไปในปัจจุบัน จากปัจจัยต่างๆ ในวัฒนธรรมท้องถิ่น

นั้นๆ ที่เชื่อมโยงกับชีวิตวัฒนธรรมของมนุษย์ในมิติต่างๆ เพื่อสร้างความเข้าใจในประวัติศาสตร์ สังคม วัฒนธรรม รวมทั้งสภาพแวดล้อม ในมิติจากภายในและภายนอกที่ชัดเจน และการศึกษาภูมิวัฒนธรรมนั้นเป็นกระบวนการขั้นพื้นฐานอันจะนำไปสู่ความเข้าใจใน นิเวศวัฒนธรรมของผู้คนในท้องถิ่น ซึ่งมีชีวิตร่วมกันในชุมชนของชาติพันธุ์ (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2544)

กระบวนการศึกษาภูมิวัฒนธรรมจากแหล่งวิทยาการชุมชนเพื่อการพัฒนาทางวัฒนธรรม

กระบวนการศึกษาภูมิวัฒนธรรมเพื่อการพัฒนาทางวัฒนธรรมในบทความนี้ ผู้เขียนมุ่งอธิบายให้เห็นถึงการสำรวจและวิเคราะห์แหล่งวิทยาการชุมชนอันเป็นการสำรวจสภาพข้อเท็จจริงในภาพกว้างและลึกเกี่ยวกับแหล่งวิทยาการชุมชนเพื่อจัดระบบข้อมูลและนำไปใช้ประโยชน์ในการเผยแพร่คุณค่าทางวัฒนธรรมที่ปรากฏขึ้นจากการศึกษา ประกอบด้วย การวางแผนเพื่อสำรวจ การวิเคราะห์ข้อมูลการสำรวจ และการนำเสนอผลการสำรวจ และเพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดจากการศึกษา ผู้เขียนจึงนำเสนอการวางแผนเพื่อพัฒนาแหล่งวิทยาการชุมชนให้พร้อมใช้ประโยชน์สูงสุด ประกอบด้วย การวางแผนเพื่อสำรวจแหล่งวิทยาการชุมชน วิธีการสำรวจแหล่งวิทยาการชุมชนหรือแหล่งการเรียนรู้ภูมิวัฒนธรรมในชุมชน การดำเนินการศึกษาสำรวจชุมชน และการดำเนินการพัฒนาแหล่งวิทยาการชุมชน โดยมีรายละเอียด ดังนี้

1. การวางแผนเพื่อสำรวจแหล่งวิทยาการชุมชน

การวางแผนเพื่อการพัฒนาแหล่งวิทยาการชุมชน เป็นการเตรียมความพร้อมก่อนลงพื้นที่ภาคสนาม เป็นการวางกรอบในการสำรวจ

แหล่งวิทยาการชุมชนจากแนวคิดสู่การปฏิบัติ เพื่อให้ได้ข้อมูลเกี่ยวกับแหล่งวิทยาการชุมชนที่เป็นไปตามวัตถุประสงค์การศึกษานั้น ผู้ศึกษาต้องดำเนินการวางแผนให้เป็นไปตามสภาพที่เป็นจริงอยู่สามประการ กล่าวคือ **ประการแรก** คือข้อมูลเกี่ยวกับชุมชน สามารถศึกษาผลการศึกษาและวิเคราะห์ชุมชนจากเอกสารหรือผู้รู้หรือจากแหล่งต่างๆ ที่มีอยู่แล้ว เพื่อศึกษาและทำความเข้าใจชุมชนเป็นเบื้องต้นในภาพรวม และประเด็นที่เกี่ยวข้องกับแหล่งวิทยาการชุมชน ทั้งนี้การศึกษาสำรวจแหล่งวิทยาการชุมชนก็เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาชุมชนรวมถึงการศึกษาภูมิวัฒนธรรมที่ปรากฏขึ้นจากน้ำมือของมนุษย์และธรรมชาติ เห็นเรื่องราวและวิถีชีวิตของชุมชนมิติต่างๆ ทั้งสภาพกายภาพและสภาพทางนามธรรมของชุมชน รวมทั้งปัญหา ความต้องการ ความหวัง ความปรารถนาและความไฝ่ฝันในอนาคตของคนในชุมชนที่เกิดขึ้นและดำรงอยู่สืบทอดกันมา เพื่อนำมาซึ่งความรู้ความเข้าใจ ความสามารถในการกำหนดปัญหา ประเมินศักยภาพของชุมชน และนำมาซึ่งโครงการและกิจกรรมการพัฒนาหรือแก้ไขปัญหาชุมชนในด้านต่างๆ โดยเฉพาะมิติของสังคมหรือโครงสร้างสังคม ทรัพยากร และการใช้ทรัพยากรในสังคม รวมถึงระบบวัฒนธรรมหรืออุดมการณ์ รวมถึงประเด็นสภาพทางกายภาพของชุมชน เช่น พื้นที่ของชุมชน อาณาเขต ลักษณะพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ที่ตั้งชุมชน แหล่งน้ำทั้งตามธรรมชาติและที่สร้างขึ้น ภูเขา ทรัพยากรดิน น้ำ ป่าไม้ พืชพรรณ สัตว์ป่า รวมถึงความสัมพันธ์และการพึ่งพาทรัพยากรเหล่านั้นของชุมชน รวมถึงโครงสร้างทางสังคม การเมือง การปกครอง อันประกอบด้วย ประวัติความเป็นมาของชุมชน ประชากร กิจกรรมในชุมชน กลุ่มองค์กร กลุ่มผู้ด้อยโอกาสทางสังคม เครือข่ายในชุมชน การศึกษา สุขภาพอนามัย การมีส่วนร่วมของชุมชน โครงสร้างการปกครอง ผู้นำ

ชุมชน ปัญหาทางสังคม ภูมิหลังประวัติของชุมชน ประเพณีและวัฒนธรรมของชุมชน เศรษฐกิจ ชุมชน การประกอบอาชีพ พฤติกรรมการบริโภค ทู่นในชุมชน นวัตกรรมภูมิปัญญาและการแก้ไขปัญหาของชุมชน ประสบการณ์ของบุคคลที่ใช้แก้ปัญหา ซึ่งที่กล่าวมาข้างต้นเป็นการอธิบายถึงแหล่งวิทยาการที่ปรากฏขึ้นในชุมชน อันเป็นภูมิวัฒนธรรมที่ปรากฏขึ้นในชุมชนนั้นๆ ซึ่งการศึกษาผลการวิเคราะห์ชุมชนเป็นอย่างดีจะทำให้ทราบถึงความต้องการแท้จริงของชุมชน สามารถนำไปวางแผนเพื่อดำเนินการในขั้นตอนต่อไปได้อย่างสมบูรณ์ **ประการที่สอง** ผู้มีบทบาทในการพัฒนาแหล่งวิทยาการชุมชน อันได้แก่ ผู้นำชุมชน ประชาชนชาวบ้าน ผู้นำทางศาสนาและจิตวิญญาณ สถาบันการศึกษาทั้งในและ นอกกระบวนหน่วยงานของรัฐ และเอกชน ตลอดจนเครือข่ายที่เกี่ยวข้องกับชุมชน ที่สำคัญชุมชนควรมีบทบาทในการมีส่วนร่วม ทั้งในด้านการสำรวจ วางแผน การพัฒนา และในด้านความรับผิดชอบดูแล การตรวจสอบ และรับผลประโยชน์จากแหล่งวิทยาการ อันจะทำให้การศึกษาภูมิวัฒนธรรมนั้นเป็นไปตามสภาพจริง **ประการที่สาม** ข้อมูลเกี่ยวกับแหล่งวิทยาการในชุมชน หรือ ภูมิวัฒนธรรมที่ปรากฏขึ้นนั้น จะต้องสามารถกำหนดกรอบหรือขอบเขตของสาระเนื้อหาด้านแหล่งวิทยาการที่จะศึกษา เพื่อที่จะทำให้การสำรวจเป็นไปตามขอบเขต อันหมายถึงแหล่ง หรือที่รวมข้อมูล ข่าวสาร ความรู้ สารสนเทศกิจกรรมและประสบการณ์ต่างๆ ในชุมชนที่สนับสนุนให้ผู้ศึกษาสามารถหาความรู้และเรียนรู้ได้ด้วยตนเอง เรียนได้ตามอัธยาศัย อาจเป็นสถานที่และแหล่งธรรมชาติ บุคคล กิจกรรมที่มีกระบวนการเรียนรู้วัสดุอุปกรณ์ ที่มีอยู่ในชุมชน ที่สามารถให้ความรู้ประสบการณ์ให้แก่ผู้เรียน หรือประชาชนได้ (ครุฑชิต พุทธิโกษา, 2554; สุมาลี สังข์ศรี, 2556; สนอง โลหิตวิเศษ, 2557)

2. วิธีการสำรวจแหล่งวิทยาการชุมชน หรือแหล่งการเรียนรู้ภูมิวัฒนธรรมในชุมชน

สนอง โลหิตวิเศษ (2557) ได้นำเสนอวิธีการสำรวจแหล่งวิทยาการชุมชนหรือแหล่งการเรียนรู้ภูมิวัฒนธรรมในชุมชน อันเป็นวิธีการศึกษาเพื่อมุ่งแสวงหาความรู้ เพื่อตอบคำถาม หรือปัญหาที่มีอยู่อย่างเป็นระบบและเชื่อถือได้ โดยมีวัตถุประสงค์ที่ชัดเจนเป็นการศึกษาที่เน้นการรวบรวมข้อมูลต่างๆ ที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน เป็นการค้นหาข้อเท็จจริงหรือเกิดขึ้นอยู่แล้ว โดยใช้วิธีการเก็บข้อมูลอย่างเป็นระบบจากประชากรหรือกลุ่มตัวอย่าง รวมถึงแหล่งทางภูมิวัฒนธรรม อาจใช้วิธีการสัมภาษณ์หรือ ใช้แบบสอบถาม หรือแบบสังเกต

ทั้งนี้การศึกษาเชิงสำรวจโดยทั่วไปประกอบด้วยขั้นตอน ดังนี้ 1) การกำหนดความสำคัญของการศึกษา หรือ ลักษณะทั่วไปของการศึกษา 2) การกำหนดขอบเขตที่จะศึกษา เช่น ตัวแปรหรือประเด็นที่จะศึกษา ประชากร และกลุ่มตัวอย่างหรือกลุ่มเป้าหมายที่จะศึกษา 3) การเลือกรูปแบบของการสำรวจ ให้ สอดคล้องกับจุดมุ่งหมายของการศึกษา 4) การสร้างเครื่องมือในการศึกษา 5) กำหนดรูปแบบและเตรียมการวิเคราะห์ข้อมูล 6) การเตรียมนักวิจัยลงภาคสนามเพื่อเก็บข้อมูล 7) การวิเคราะห์ข้อมูล และ 8) การสรุปผล ขั้นตอนเหล่านี้ได้นำมาปรับใช้ให้เหมาะสมกับการสำรวจแหล่งวิทยาการชุมชนในขั้นการวางแผนหรือการจัดทำแผน ประกอบด้วยการศึกษาข้อมูลที่เกี่ยวข้องการกำหนดวัตถุประสงค์ และขอบเขตของการสำรวจ เครื่องมือการสำรวจ ขั้นการดำเนินการสำรวจหรือการเก็บรวบรวมข้อมูลซึ่งเป็นขั้นการดำเนินการตามแผนที่กำหนดไว้ขั้นการวิเคราะห์ข้อมูล และขั้นการสรุปผลหรือการนำเสนอผลการสำรวจ

ในส่วนการเก็บรวบรวมข้อมูลจากแหล่งต่างๆ มี 2 ลักษณะ คือ 1) การเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร มีความสำคัญเป็นอันดับแรกเพราะทำให้เห็นภาพรวม ของปัญหาที่จะวิจัยได้ชัดเจนยิ่งขึ้นประเด็นที่สองได้ทราบว่าจะศึกษา มีใครทำไว้แล้วบ้างเป็นบางส่วน และเลือกวิธีการสำรวจที่เหมาะสมและกำหนดแนวทางวิเคราะห์ที่ถูกต้อง และ 2) การรวบรวมข้อมูลจากภาคสนาม (field data) ซึ่งมี 3 วิธี คือ

(1) การสอบถาม (questionnaire) เป็นการใช้แบบสอบถามในการเก็บรวบรวมข้อมูลศึกษา ทศนคติพฤติกรรม ความเชื่อ ความประพฤติและคุณสมบัติของบุคคล และสิ่งต่างๆ ในองค์กร ที่อาจมีผลกระทบต่อระบบ หน่วยงาน องค์กร และชุมชน ทั้งในปัจจุบันและอนาคต ผู้ตอบตอบโดยการเขียนตอบหรือเลือกตอบโดยผู้ถามและผู้ตอบไม่ต้องเห็นหน้ากัน

(2) การสัมภาษณ์ (interview) หมายถึงการสนทนาระหว่างผู้สัมภาษณ์หรือผู้ศึกษากับผู้ให้ข้อมูลเพื่อวัตถุประสงค์ของการเก็บข้อมูล ผู้สัมภาษณ์เป็นผู้จัดบันทึกใช้เทปบันทึกเสียงหรือใช้วิธีโอเทป บันทึกคำตอบของคำถามต่างๆ การสัมภาษณ์เหมาะกับการเก็บข้อมูลเชิงลึกและเหมาะกับการเก็บข้อมูลจากเด็ก หรือผู้ที่อ่านหนังสือไม่ได้เช่น การสัมภาษณ์เด็ก การสัมภาษณ์แบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ การสัมภาษณ์ อย่างมีโครงสร้าง และการสัมภาษณ์อย่างไม่มีโครงสร้าง

(3) การสังเกต (observation) เป็นเครื่องมือในการรวบรวมข้อมูลเชิงคุณภาพ ผู้สังเกตจะต้องอาศัยการฝึกฝนวิธีการสังเกตอย่างมีระบบ วัตถุประสงค์ที่สำคัญของการสังเกตเพื่อที่จะเข้าใจลักษณะธรรมชาติและขอบเขตของการเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบต่างๆ ของปรากฏการณ์ทางสังคมและพฤติกรรมของมนุษย์ เช่น การกระทำ การแสดงออกทางสีหน้า การ

แสดงออกต่อกันระหว่างบุคคล น้ำเสียง วิธีการพูดคุย รวมถึงสิ่งของประเภทผลงาน เครื่องมือและสถานการณ์ สิ่งแวดล้อมรอบๆ ชุมชน เป็นต้น

ส่วนเรื่องกำหนดวัตถุประสงค์และขอบเขตของการสำรวจ และวิเคราะห์แหล่งวิทยาการชุมชนโดยทั่วไปมีวัตถุประสงค์เพื่อทราบลักษณะ ข้อเท็จจริง แหล่งวิทยาการชุมชนที่ส่งผลกระทบต่อชุมชนเพื่อจัดระบบข้อมูลในการนำไปใช้ประโยชน์ในการเผยแพร่ และเพื่อการพัฒนาแหล่งวิทยาการชุมชน อันเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่ปรากฏขึ้นในชุมชน โดยทั่วไปแล้วการกำหนดวัตถุประสงค์และขอบเขตการศึกษาประกอบด้วย 2 ลักษณะ ได้แก่ **ลักษณะแรก** เป็นการกำหนดวัตถุประสงค์ทั่วไป ซึ่งเป็นการสำรวจในภาพกว้าง เพื่อเป็นการศึกษาสภาพและข้อเท็จจริงเกี่ยวกับแหล่งวิทยาการในชุมชน เพื่อนำมารวบรวมข้อมูลและนำมาจำแนกประเภทจัดกลุ่มเพื่อจัดทำเป็นฐานข้อมูลเพื่อใช้ประโยชน์ในการศึกษาในขั้นตอนต่อไป **ลักษณะที่สอง** เป็นการกำหนดวัตถุประสงค์เฉพาะ ซึ่งเป็นการสำรวจที่ลึกลงเพื่อศึกษาในรายละเอียดของแหล่งวิทยาการเพื่อรวบรวมข้อมูลในเชิงปริมาณและคุณภาพเฉพาะด้านของแหล่งวิทยาการในชุมชน ซึ่งการกำหนดวัตถุประสงค์เช่นนี้ เพื่อสำรวจรายละเอียดของแหล่งที่มีศักยภาพในการส่งเสริมและพัฒนาให้เป็น แหล่ง วิทยาการทางภูมิวัฒนธรรมที่ปรากฏขึ้นในชุมชน อันจะเป็นความรู้ชุดใหม่เพื่อใช้ประโยชน์ทางการศึกษา เศรษฐกิจและสังคม รวมถึงยกระดับวัฒนธรรมให้มีคุณค่าและเพิ่มมูลค่าต่อชุมชนต่อไป

3) การดำเนินการศึกษาสำรวจแหล่งวิทยาการชุมชนหรือแหล่งการเรียนรู้ภูมิวัฒนธรรมในชุมชน

การดำเนินการศึกษาสำรวจชุมชนเป็นการดำเนินการตามแผนการศึกษาและสำรวจ

แหล่งวิทยาการ ชุมชนที่วางไว้เพื่อการเก็บรวบรวมข้อมูลแหล่งวิทยาการของชุมชนในด้านต่างๆ นับว่ามีความสำคัญต่อผู้ที่ศึกษาสำรวจชุมชน ซึ่งการเรียนรู้ถึงสภาพที่แท้จริงของชุมชน การวางตัวที่เหมาะสม และการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีกับคนในชุมชน อันจะนำมาซึ่งข้อมูลของชุมชนที่ถูกต้อง ทั้งนี้ต้องอาศัยเทคนิคหรือวิธีการในการเก็บรวบรวมข้อมูลแหล่งวิทยาการชุมชน โดยที่วิธีการที่ในการเก็บรวบรวมข้อมูลโดยทั่วไปมีหลายวิธี ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์และขอบเขตของการสำรวจ ถ้าวัตถุประสงค์เพื่อให้ได้ข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับสภาพปัจจุบันของแหล่งวิทยาการชุมชน อาจใช้วิธีการสำรวจโดยใช้แบบสอบถามชนิดเดียว หากวัตถุประสงค์เพื่อเป็นการให้ได้ข้อมูลรายละเอียดของแหล่งวิทยาการชุมชนอาจใช้วิธีการเก็บข้อมูลหลายวิธีผสมผสานกันตามความเหมาะสมเพื่อให้ได้ข้อมูลที่ สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ โดยที่การเก็บรวบรวมข้อมูลทำได้หลายวิธี สามารถเลือกใช้วิธีการใดขึ้นอยู่กับองค์ประกอบที่เกี่ยวข้องกับ กระบวนการและเป้าหมายในการสำรวจแหล่งวิทยาการชุมชน

วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลที่สำคัญมี ดังนี้

- 1) การสอบถาม
- 2) การสัมภาษณ์
- 3) การสังเกต
- 4) การศึกษาแบบผสมผสาน และ
- 5) การใช้ข้อมูลเอกสารหรือฐานข้อมูลอื่นๆ (สนอง โลหิตวิเศษ, 2557) โดยมีรายละเอียดในแต่ละวิธีดังนี้

อย่างไรก็ตาม ปัญญา เทพสิงห์ (2553) ได้กล่าวถึงการศึกษาวิจัยทางศิลปวัฒนธรรมว่า ควรใช้กระบวนการทางด้านมนุษยศาสตร์และด้านสังคมศาสตร์ร่วมด้วย ซึ่งเป็นการบูรณาการศาสตร์ที่จะสะท้อนถึงอารมณ์ความรู้สึกสุนทรีย์ และคุณค่าของประสบการณ์จากสิ่งที่มีมนุษยศาสตร์แสวงหา ขณะเดียวกันก็สะท้อนถึงบริบทที่ขับเคลื่อนวัฒนธรรมที่นักสังคมศาสตร์แสวงหา หากอย่างมีนัยยะว่าควรให้ความสำคัญกับกระบวนการ

ทางมนุษยศาสตร์มากกว่าสังคมศาสตร์ หรือยก ระดับแนวคิดแบบปรากฏการณ์วิทยา มากกว่า ปฏิฐานนิยมนั้น อันหมายความว่า เป็นการให้ความสำคัญกับการตีความของสิ่งที่ศึกษามากกว่าสถิติ ซึ่งต้องอาศัยวิธีการเก็บข้อมูลที่หลากหลายหรือ พหุวิธี

โดยสรุปแล้ว การดำเนินการสำรวจแหล่งวิทยาการชุมชนหรือแหล่งการเรียนรู้ภูมิวัฒนธรรมในชุมชนสามารถเก็บรวบรวมข้อมูลได้หลายวิธี ซึ่งจะเลือกใช้วิธีการใดขึ้นอยู่กับองค์ประกอบที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการและเป้าหมายในการสำรวจแหล่งวิทยาการชุมชน วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลที่สำคัญ ประกอบด้วย การเก็บรวบรวมข้อมูลโดยวิธีการสอบถาม การเก็บรวบรวมข้อมูลโดยวิธีการสัมภาษณ์ การเก็บรวบรวมข้อมูลโดยวิธีการสังเกต การเก็บรวบรวมข้อมูลโดยวิธีการศึกษาแบบผสมผสาน และการเก็บรวบรวม ข้อมูลด้วยวิธีการใช้ข้อมูลเอกสารหรือฐานข้อมูลอื่นๆ

4) การดำเนินการพัฒนาแหล่ง วิทยาการชุมชน

ในการดำเนินการพัฒนาแหล่งวิทยาการชุมชนเป็นการดำเนินการตามแผนการพัฒนาแหล่งวิทยาการชุมชนที่ได้กำหนด ซึ่งแนวทางการดำเนินการพัฒนาแหล่งวิทยาการชุมชนควรดำเนินการในลักษณะวิธีวิจัยประกอบด้วย การวางแผนการปฏิบัติการ สังเกต และการสะท้อนผล (สนอง โลหิตวิเศษ, 2557) ตามกรอบการวางแผน ซึ่งสามารถกำหนดรายละเอียดได้ ดังนี้

1. การวางแผนปฏิบัติการ (plan) ในขั้นตอนการดำเนินงานเพื่อวางแผนปฏิบัติการควรดำเนินการ ดังนี้

- 1.1 การจัดตั้งคณะกรรมการในชุมชนเพื่อพิจารณาดำเนินการพัฒนาแหล่งวิทยาการชุมชน คณะกรรมการประกอบด้วยผู้แทนจากหน่วยงาน

ของชุมชนโดยเฉพาะด้านการศึกษาและหน่วยงานอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง และผู้แทนประชาชนในชุมชน คณะทำงานอาจเริ่มต้นดำเนินงานวางแผนและดำเนินการพัฒนาแหล่งวิทยาการ ชุมชนส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนทั้งนี้อาจจัดตั้งคณะกรรมการที่ปรึกษาซึ่งอาจเป็นผู้แทนหน่วยงานในระดับสูงกว่าซึ่งอาจมาจากในและนอกชุมชนตามความเหมาะสม

1.2 การจัดทำระบบฐานข้อมูล ที่สำคัญ ได้แก่ ฐานข้อมูลแหล่งวิทยาการชุมชน จำแนกตามประเภท เช่น บุคคล ทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งกิจกรรม วัตถุประสงค์สถานที่เพื่อเป็นข้อมูลพื้นฐานในการดำเนินงาน นอกจากนี้ควรวิเคราะห์และจัดระบบฐานข้อมูลที่เกี่ยวข้อง เช่น ผลการศึกษาและวิเคราะห์ชุมชน ผลการวิเคราะห์ ความต้องการเรียนรู้ของชุมชน แนวทางการพัฒนาแหล่งเรียนรู้ชุมชน เป็นต้น เพื่อนำมาประกอบการดำเนินงาน

1.3 การระดมความคิดเห็น แลกเปลี่ยนประสบการณ์แนวคิด การวิเคราะห์เกี่ยวกับประเด็นการ พัฒนาแหล่งวิทยาการชุมชน

1.4 การจัดทำแผนปฏิบัติการกำหนดกิจกรรมเป้าหมายผู้เกี่ยวข้องในการดำเนินงาน วิธีดำเนินงาน เครื่องมือที่ใช้ระยะเวลา กิจกรรม อาจประกอบด้วย การดำเนินการจัดหา จัดทำ จัดสร้าง ปรับปรุงแหล่งเรียนรู้การพัฒนา รูปแบบการให้บริการและการใช้แหล่งเรียนรู้การบริหารและเตรียมความพร้อมด้านบุคลากร และเครือข่ายความร่วมมือระหว่างหน่วยงานและชุมชน การพัฒนาวิทยาการ แกนนำชุมชน การสร้างเครือข่ายการทำงานระหว่างชุมชน

2. การปฏิบัติการ (action)

เป็นการปฏิบัติการหรือดำเนินงานตามแผนปฏิบัติการที่กำหนดไว้ ซึ่งในการปฏิบัติตามขั้นตอนต่าง ๆ จะต้องมีการประชุม ระดมความคิดเห็นอภิปรายทำความเข้าใจร่วมกัน เพื่อให้การปฏิบัติ

งานเป็นไปตามแผนที่กำหนด หรืออาจมีความยืดหยุ่นเป็นไปตามสภาพบริบทที่ตรงกับสภาพความเป็นจริง

3. การสังเกต (observation) เป็นการเก็บข้อมูลผลการปฏิบัติการ อาจมีการดำเนินการ ดังนี้

3.1 การเก็บข้อมูลจากการปฏิบัติการ (action) ควรดำเนินการอย่างครอบคลุมทุกด้าน เพื่อให้ได้ข้อมูลที่เป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาแหล่งวิทยาการ อาจดำเนินการได้โดยการรวบรวมข้อมูลจากการระดมความคิดเห็นโดยใช้แบบสอบถามหรือแบบสังเกต การรวบรวมข้อมูลจากการดำเนินการพัฒนาสามารถใช้แบบสอบถาม แบบสังเกต แบบประเมิน

3.2 การวิเคราะห์ข้อมูลที่เก็บรวบรวมได้ตามลักษณะของเครื่องมือ เช่น อาจวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพจากแบบสังเกต แบบสัมภาษณ์ และวิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณจากแบบสอบถาม

3.3 การตรวจสอบคุณภาพของข้อมูล เพื่อนำไปเป็นส่วนหนึ่งในการสะท้อนผล การพัฒนาแหล่งเรียนรู้

4. การสะท้อนผล (reflection) โดยที่ผู้ดำเนินการร่วมกับคณะทำงานนำผลที่ได้จากการสังเกตมาสะท้อนผลว่า ได้บรรลุเป้าหมายของการพัฒนาหรือไม่ เพียงใด และร่วมกันวิเคราะห์หาจุดเด่น จุดด้อย ที่ต้องปรับปรุงแก้ไขและพัฒนาเพื่อนำไปสู่การพิจารณาปรับแผนหรือการดำเนินการพัฒนาในรอบใหม่ ให้เกิดประสิทธิภาพ และบรรลุเป้าหมาย ของการพัฒนา ปัจจัยที่ทำให้การพัฒนาแหล่งวิทยาการชุมชนประสบผลสำเร็จ ในการดำเนินการพัฒนาควรคำนึงถึงปัจจัยสำคัญที่ส่งผลให้การพัฒนาแหล่งวิทยาการชุมชนประสบความสำเร็จมีดังต่อไปนี้

1) ผู้นำชุมชน การมีผู้นำชุมชนที่เข้มแข็ง และมีการพัฒนาผู้นำชุมชนรุ่นใหม่เพื่อเตรียม

ความพร้อม ที่จะก้าวมาเป็นผู้นำชุมชนในอนาคต การมีผู้นำการเปลี่ยนแปลงในชุมชนเพื่อจะได้ช่วยกันพัฒนากิจกรรมได้ อย่างต่อเนื่อง

2) ชุมชนมีทุนทางสังคม ได้แก่ ภูมิปัญญา ท้องถิ่น ด้านศิลปวัฒนธรรม ประเพณีอาชีพ ทรัพยากรธรรมชาติ วัตถุประสงค์ วัตถุประสงค์ เงิน ทุนหมุนเวียนในชุมชน ได้แก่ ภูมิปัญญาท้องถิ่น ด้านอาชีพ ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านศิลปวัฒนธรรม และประเพณี มีเงินทุนหมุนเวียนในชุมชน มีทุนทางทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มีวัตถุประสงค์ในชุมชน

3) การมีส่วนร่วมของคนในชุมชนในการร่วมคิดแก้ปัญหา ร่วมวางแผน ร่วมทำ ร่วมประเมินผล และร่วมรับผลประโยชน์

4) ชุมชนรู้จักการเปลี่ยนวิกฤตเป็นโอกาส มีความรักสามัคคีช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน มีความ มุ่งมั่นของชุมชนที่มีใจพร้อมจะร่วมกันพัฒนาแหล่งวิทยาการ

5) ภูมิปัญญาท้องถิ่นและผู้นำชุมชนในชุมชนเป็นบุคคลแห่งการเรียนรู้ที่ศึกษาด้วยตนเอง ลองผิด ลองถูกในการค้นหาทางเลือกวิธีการแก้ปัญหาในการพัฒนาอาชีพ และชุมชนของตนเองจนประสบความสำเร็จและเป็นแบบอย่างของคนในชุมชน

6) ภาศึเครือข่ายผ่นักกำลังร่วมสนับสนุนการพัฒนาการดำเนินงาน ได้แก่ แหล่งวิทยาการในด้านต่างๆ

โดยสรุปแล้ว การดำเนินการพัฒนาแหล่งวิทยาการชุมชนเป็นเรื่องของการจัดหา การสร้าง การจัดตั้ง หรือการปรับปรุงของเดิมให้มีสภาพ

พร้อมเพื่อใช้ประโยชน์ในการเรียนรู้ของชุมชน การวางแผนการพัฒนาแหล่งวิทยาการชุมชน เป็นการวางกรอบการพัฒนาแหล่งวิทยาการชุมชนจากแนวคิดสู่การปฏิบัติเพื่อให้บรรลุผลตามที่ต้องการ โดยต้องคำนึงถึงการวิเคราะห์ข้อมูลที่เกี่ยวข้อง การกำหนดวัตถุประสงค์ของการพัฒนา แผนกิจกรรมหรือโครงการ รวมถึงแผนการดำเนินงาน และควรดำเนินการในลักษณะวิจัย ซึ่งประกอบด้วย การวางแผน การปฏิบัติการ สังเกต และการสะท้อนผล

บทสรุป

ความรู้ที่เป็นตัวแทนของธรรมชาติและผลงานของมนุษย์ที่มีลักษณะเด่นเฉพาะนั้น ถูกนิยามว่าเป็นภูมิวัฒนธรรมที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ทางกายภาพและพื้นที่ทางสังคมในชุมชน และได้กลายเป็นแหล่งวิทยาการชุมชนทางวัฒนธรรมที่ปรากฏเป็นร่องรอยเด่นชัด อันเป็นทรัพยากรธรรมชาติ โบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัฒนธรรม ประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น ระบบคุณค่า ความหมาย และความเชื่อของชุมชน ทั้งที่หยุดนิ่งและยังเคลื่อนไหวผ่านการเรียนรู้ แลกเปลี่ยน สืบทอด ทำนุ บำรุง ปรับปรุง และต่อยอด เหล่านี้จึงแสดงให้เห็นถึงคุณค่าที่ควรให้การรักษา ดูแล ปกป้อง ผ่านการเรียนรู้ อันเป็นการทำความเข้าใจ ความหมาย นิยาม กระบวนทัศน์ และกระบวนการศึกษาภูมิวัฒนธรรมจะก่อให้เกิดการพัฒนาและนำไปสู่การสร้างคุณค่าและมูลค่าบนพื้นฐานของความรู้ที่ถูกต้องตามหลักวิชาการ และจริยธรรมในยุคปัจจุบันได้เป็นอย่างดี

เอกสารอ้างอิง

- เกรียงไกร เกิดศิริ. (2551). *ชุมชนกับภูมิทัศน์วัฒนธรรม*. สำนักพิมพ์อุษาคเนย์.
- ครรรชิต พุททโกษา. (2554). *คู่มือการพัฒนาชุมชนแห่งการเรียนรู้ฉบับสมบูรณ์*. <http://www.kruinter.com/file/29720141006205700-%5Bkruinter.com%5D.pdf>.
- ชัญญ วงษ์วิภาค. (2532). *นิเวศวัฒนธรรม*. มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- เทียมสุรย์ สิริศรีศักดิ์. (2553). ความเข้าใจบางประการเกี่ยวกับการอนุรักษ์ภูมิทัศน์วัฒนธรรมในประเทศไทย. *วารสารภาษา*, 3, 104 - 113.
- ประมาณ เทพสงเคราะห์. (2549). *ภูมิทัศน์วัฒนธรรมกับการพัฒนา*. สำนักพิมพ์กระทรวงมหาดไทย.
- ปัญญา เทพสิงห์. (2553). แนวทางการวิจัยศิลปวัฒนธรรมในเมืองหาดใหญ่. *วารสารศิลปศาสตร์*, 2(2), 133-150.
- ยศ สันตสมบัติ. (2559). *มนุษย์กับวัฒนธรรม*. (พิมพ์ครั้งที่ 4). สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- แฉาวรี ลากเกิน และรุ่งทิพย์ พุ่มดนตรี. (2561). ภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชาวสวนเมืองนนท. *วารสารบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยราชภัฏจันทรเกษม*, 13(1), 21 - 31.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. (2554). *การศึกษาสังคมไทยผ่านภูมิวัฒนธรรม*. <http://lek-prapai.org/watch.php?id=84>.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. (2556). *เปิดประเด็นพื้นที่วัฒนธรรม: การโต้กลับทางภูมิปัญญาของคนใน*. <https://lek-prapai.org/home/view.php?id=1009>.
- ศรุตี โพธิ์ไทร และชวาพร ศักดิ์ศรี. (2555). *การแปรเปลี่ยนภูมิทัศน์วัฒนธรรมลาวโขงหนองปรง: ที่ว่างอันเกี่ยวเนื่องกับประเพณี*. ปีปีการพิมพ์และบรรจุภัณฑ์.
- สนอง โลหิตวิเศษ. (2557). *แหล่งวิทยาการชุมชนเพื่อการศึกษาอนุกรม*. สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช.
- สมชนก ภาสกรจรัส. (2559). *การจัดการเชิงเปรียบเทียบ/การจัดการข้ามวัฒนธรรม*. ซีเอ็ดยูเคชั่น.
- สุธิดา แจ้งประจักษ์. (2563). กระบวนทัศน์ในการแสวงหาความรู้เกี่ยวกับสวัสดิการสังคม. *วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร*, 8(4), 1567 - 1580.
- สุมาลี สังข์ศรี. (2557). *หน่วยที่ 1 แหล่งวิทยาการชุมชนในสังคมแห่งการเรียนรู้เพื่อการศึกษาตลอดชีวิตใน แหล่งวิทยาการเรียนรู้ในชุมชน*. โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช.
- อนุวัฒน์ การถัก และ ทรงยศ วีระทวีมาศ. (2558). ภูมิทัศน์วัฒนธรรม: ความหมาย พัฒนาการทางแนวคิด และทิศทางการศึกษาวิจัย. *วารสารวิชาการ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น*, 14(2), 1 - 12.
- อมร กฤษณพันธ์. (2555). สถาปัตยกรรมพื้นถิ่นในบริบทพหุวัฒนธรรม: กรณีศึกษาชุมชนชาวแพแม่ น้ำสะแกกรัง จ. อุทัยธานี. *สิ่งแวดล้อมสรรค์สร้างวิจิตร*, 11(1), 1 - 13.
- Fernando, R.A.N. (2011). Ontological and anthropological aspects of the concept of human nature. *Kanz Philosophia. A Journal for Islamic Philosophy and Mysticism*, 1(2), 133 - 144.
- Ingold, T. (2016). A naturalist abroad in the museum of ontology: Philippe Descola's beyond nature and culture. *Anthropological Forum*, 26(3), 301 - 320.

- James, P.E., & Martin, G. (1981). *All possible world: A history of geographical Ideas*. John Wiley and Sons.
- Limmanee, A. (1999). *Political explanation and analysis: Major concerns under the philosophy of social sciences*. Faculty of Political Science Chulalongkorn University.
- Pannell, S. (2006). *Reconciling nature and culture in a global context: Lessons from the world heritage list*. James Cook University, Cairns.
- UNESCO. (2005). *Operational guidelines for the implementation of the world heritage convention*. UNESCO World Heritage Centre.